

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.23.662 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 372.83/37.0.377

АКМАТОВА УЛАРКАН ЖИДЕБАЕВНА

**КОЛЛЕДЖДИН СТУДЕНТТЕРИНИН ТОЛЕРАНТТУУЛУГУН
ЖОГОРУЛАТУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты
окумуштулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Карабалаева Гульмира Таштановна
педагогика илимдеринин доктору, доцент,
Ж. Баласагын атындагы КУУнун жогорку
мектептин педагогикасы кафедрасынын
профессору

Расмий оппонентер:

Мамытов Абакир Мамытович
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясынын
технология, искусство жана ден соолук маданияты
лабораториясынын башкы илимий кызматкери
Умарбекова Анара Анарбаевна
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Талас мамлекеттик университетинин
педагогика кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин
педагогика кафедрасы (720038, Бишкек ш., Ч.
Айтматов проспектиси, 56).

Диссертациялык иш 2022-жылдын 28 апрелде саат 16.00до И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.662 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары. И. Раззаков көчөсү, 51.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек шаары, И. Раззаков көчөсү, 51) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (дареги: 720026, Бишкек шаары, Эркиндик бульвары, 25) Илимий китепканаларынан жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот (www.arabaev.kg).

Автореферат 2023-жылдын 27-мартында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Абдыкапарова А.О.**

КИРИШҮҮ

Диссертациялык жумуштун актуалдуулугу. Акыркы жылдары Кыргызстанда социалдык-экономикалык, ошондой эле социо-маданий өнүгүүсүндө өтө олуттуу өзгөрүүлөр болууда. Бүгүнкү күнгө мүнөздүү ааламдашуу жана маалымат технологияларынын тездик менен тарашы билим берүү системасынын бардык деңгээлдердеги маданий байланыштардын өнүгүшү, эл аралык мамилелердин күч алышы, дүйнөлүк жалпы маалыматтык мейкиндиктин түзүлүшү, баалуулук багытталуулардын кескин өзгөрүүсү менен коштолууда.

Булардын таасири астында ар андай улут өкүлдөрү, этностор аралык маданий, диний жана этникалык карама-каршылыктар пайда болуп, алар айрым учурда экстремизмге чейин жетип калгандыгы катталууда. Буга мисал катары 1990, 2010-жылдардагы өлкөнүн түштүк аймагында болуп өткөн кандуу окуяларды алсак болот.

Бүгүнкү коомдук карым-катнаштар жаштар арасындагы кризистик абалдан чыгуу, конфликттен кызматташуу жолдоруна баруу, билим берүүнүн гуманизацияланышын, инсандын укуктук жана адептик маданиятынын калыптанышын, коомдун мүчөлөрүн толеранттуулукка тарбиялоонун маанисин арттырууда.

Жаштар арасында толеранттуулукту жогорулатуу проблемасына кайрылганыбызда «толеранттуулук» түшүнүгүнүн маңызын жана мазмунун чагылдыруучу эл аралык алгачкы документ катары «Толеранттуулук принциптеринин декларациясы» (Декларация принципов толерантности // Генеральная конференция ЮНЕСКО, 16 ноября 1995. ст. 1,2,4.) эсептелет, ал Бириккен Улуттар уюмунун билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча мекемесинин (ЮНЕСКО) 1995-жылы 16-ноябрда болуп өткөн конференциясында кабыл алынгандыгын көрүүгө болот. Аталган конференцияда толеранттуулукту дүйнөнүн жана бардык элдердин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн маанилүү принциби гана эмес, зарыл деп жарыялоо менен, ал толеранттуулукту жүрүм-турумдун нормалары катары социалдык практикада жайылтуу экендигине басым жасалат. Демек, 16-ноябрь толеранттуулуктун Эл аралык күн катары белгиленип калышы кокусунан келип чыккан эмес. Белгилей кетүүчү жагдай, толеранттуу жүрүм-турумду калыптандырууда башкы роль социалдык институттарга, биринчи кезекте билим берүү уюмдарына таандык, бул инсандын калыптануусуна, анын мүнөзүнө жана дүйнө таанымына түздөн-түз таасир этет.

Кыргызстандагы заманбап билим берүү системасынын демократиялык жана гуманисттик багытта өзгөртүү зарылчылыгы, толеранттуулукту калыптандыруу маселелери Кыргыз Республикасынын Конституциясында (2021ж.), Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамында (1993, 2003жж.), «Кыргыз Республикасындагы элдердин жана этностор аралык мамилелердин биримдигин бекемдөө Концепциясында» (2019ж.), Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адептик

өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Жарлыгыгында (2021ж.), “Кыргыз Республикасынын 2021-2030-жылдарга карата мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо концепциясы жөнүндө” (КББА, 2021ж.) ж.б. концептуалдык жана стратегиялык маанидеги документтерде орун алган. Бирок, ага карабастан билим берүү чөйрөсүндө интолеранттуулук көрүнүштөр али да болсо орун алып келүүдө.

Толеранттуулук проблемасы, өзгөчө орто кесиптик билим берүүчү (ОКББ) колледждер үчүн өтө актуалдуу. Анткени, учурда өлкөбүздө жаштардын орто кесиптик билим алууга кызыгуулары жогорулап, колледждердин саны көбөйдү. Тилекке каршы, педагогикалык колледждердин билим берүүнүн мазмуну аркылуу студенттердин толеранттуулугун жогорулатууга багытталган изилдөөлөр жетиштүү эмес экендиги белгилүү.

Натыйжада, орто кесиптик билим берүүчү мекемелерде, айрыкча педагогикалык колледждердин студенттерин толеранттуулугун жогорулатуу максатында аларды адамдар арасындагы мамилелерде сабырдуулукка тарбиялоо маселелери актуалдашат.

Өлкөбүздөгү ОКББларда билим берүү процессинде бир топ өзгөрүүлөр жүрүп жаткандыгына карабастан, анда билим алып жаткан студенттердин толеранттуулук маданиятын жогорулатуу маселеси илимий өңүттөн талдоого алынбай келет.

Күнүмдүк тажрыйбалар көрсөткөндөй, колледждин студенттердин руханий-адептик баалуулуктун маанилүү көрсөткүчү болгон толеранттуулукту тарбиялоо боюнча чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Бул мүмкүнчүлүктөр билим берүү процессинде жана окуудан тышкаркы ишмердүүлүктөрдө ишке ашырылышы мүмкүн.

Толеранттуулук маселеси философия, этика, социология, психология, педагогика сыяктуу көптөгөн илимдердин объектиси болуп эсептелет. Ал эми педагогикада илиминде толеранттуулукту калыптандыруунун ар кандай аспектилері изилденип келет.

Биздин изилдөөбүз үчүн олуттуу илимий кызыкчылык туудурган эмгектердин катарына билим берүү системасында толеранттуулукка тарбиялоо маселеси Н.А. Асташова (2003-ж.), Д.М. Абдуразакова (2013-ж.), Н.А. Аширбагина (2005-ж.), Н.В. Кукушкин (2014-ж.), Г.В. Мухамедзянова (2016-ж.), Е.В. Рыбак (2019-ж.), ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде орун алган.

Кыргызстанда толеранттуулук маселесинин ар кандай аспектилерди А. Алимбеков (2014-ж.), Н.А. Асипова (2015-ж.), Н.К. Дюшеева (2000 ж.), А.Т. Калдыбаева (2007 ж.), А.Ж. Муратов (2010 ж.), К.М. Миталипов (2010 ж.) ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде каралган.

Алардын ичинен биздин изилдөөбүз объект, предметине тикелей байланыштуу эмгектердин ичинен Н.А. Асипованын “Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников” (1998г.) аттуу докторлук диссертацияны белгилеп кетмекчибиз.

Аталган эмгекте ар кандай улуттагы адамдар, окуучулар парсындагы маселелердин илимий негиздер терең талдоого алынган.

Мунун тышында мектеп окуучулары жана студенттерди улут аралык карым-катнаштардагы толерантуулукка тарбиялоонун илимий-методикалык негиздерин ачууга багытталган, окутуу процессинде көп маданияттуулукту калыптандыруу изилдөөлөрдү кошууга болот: Адылбек кызы Г. - «Влияние национально-психологических факторов на поликультурное воспитание младших школьников» (2005ж.); К.Р. Алдашева - «Толерантность к чужой культуре и ценности собственной» (2004ж.), Н.А. Ахметова – «Межкультурная коммуникация: встреча Средней и Восточной Азии» (2013ж.), Л.А. Жданова – «Поликультурное воспитание студентов в процессе изучения художественных текстов» (2012ж.), П.К. Кадырбекова – «Развитие межкультурной коммуникации в Кыргызстане» (2011ж.), Г.Т. Карабалаева– «Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа» (2018ж.), Э.Ш. Нусубалиева - «Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза» (2006 ж.), М.Г. Сидорова – «Формирование профессиональной поликультурной компетентности студентов гуманитарных специальностей» (2014ж.), Эргешалы кызы А. – “Өспүрүм окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары» (2018ж.).

Жогоруда белгиленген изилдөөлөр Кыргыз Республикасында жаштарды көп маданияттуулук шартында толеранттуулукка тарбиялоого байланыштуу илимий мектептин калыптанып бара жаткандыгы жөнүндө кабар берет. Ошого карабастан, өсүп келе жаткан муунду реалдуу турмушта толеранттуулукка тарбиялоо, колледждин студенттеринин толерантуулугун жогорулатууга багытталган изилдөөлөр жетишсиз экендигин көрсөтөт.

Алдын ала изилдөөлөр жана күнүмдүк тажрыйбалар көрсөткөндөй ОКББ тармагында билим алып жаткан студент жаштардын социалдык жактан калыптануусунун маанилүү көрсөтүчү болгон толеранттуулукту жогорулатууну иликтөөдө төмөнкүдөй бир катар **карама-каршылыктардын** бар экендигин көрсөттү. Алардын катарында:

- коомдо толеранттуу инсандарга болгон муктаждыгы жогору экендигине карабастан, Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы үчүн толеранттуулукка тарбиялоого жетишерлик деңгээлде иштелип чыкпаганды;
- кесиптик ишмердүүлүктө инсандын гумандуулугуна жана толеранттуулугуна болгон талаптын өсүшү менен орто кесиптик билим берүү тармактарынын бүтүрүүчүлөрүнүн толеранттуу карым-катышка даярдыгынын төмөндүгү;
- толеранттуулуктун айрыкча педагогикалык кадрлар үчүн маанилүү экендиги менен аларды сабырдуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарынын иштелип чыкпагандыгы ж.б.

Белгиленген карама-каршылыктар орто кесиптик билим берүүчү мекемелерде билим алып жаткан студенттердин толеранттуулугун кантип жогорулатууга болот? деген көйгөйдү жаратат.

Аныкталган педагогикалык көйгөй **«Колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун педагогикалык шарттары»** деген диссертациялык изилдөөнүн темасын тандоого негиз болуп берди.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык жумуш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын 2017-2021-жылдардагы илимий изилдөө иштеринин тематикалык пландары менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн объектиси: орто билим берүү системасындагы таалим-тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети: педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздерин жана педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Диссертацияда коюлган максатка жетүү төмөнкү милдеттерди чечүү аркылуу ишке ашырылды:

1. ОКББ мекемелеринде билим алып жаткан студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздерин жана педагогикалык колледждердин таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

2. Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык моделин жана педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

3. Иштелип чыккан педагогикалык моделдин жана шарттардын натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү жана жыйынтыктоо.

Изилдөөнүн жаңылыгы жана теориялык маанилүүлүгү: Колледждерде студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздери, педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрү аныкталды; педагогикалык колледждердин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууга өбөлгө түзүүчү теориялык модель жана педагогикалык шарттар иштелип чыкты; студенттердин толеранттуулугунун жогорулатуу максатында түзүлгөн теориялык моделдин жана педагогикалык шарттардын натыйжалуугу эксперимент аркылуу текшерилип, сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн жыйынтыктары мындагы материалдар педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу үчүн психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун байытуунун каражаты боло алат, изилдөөдөн алынган натыйжалар педагогикалык колледждерде

аудиториядан тышкаркы тарбиялык иш-чаларалды, куратордук иштердин планын түзүүдө мектеп мугалимдери, орто кесиптик окуу жайлардын окутуучулары тарабынан колдонсо болот. Изилдөөдөгү теориялык жоболорду жана тыянактарды орто кесиптик билим берүүдөгү окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу системасында, билим берүү процессинде толеранттуулукту өнүктүрүүдө колдонууга болот.

Диссертациядагы коргоого сунушталуучу негизги жоболор:

1. Толеранттуулукту калыптандыруу жана жогорулатуу жаңыдан кесип жолуна багытталып жаткан колледждеги студенттери үчүн өтө зарыл болуп эсептелет. Бул маселенин ийгиликтүү ишке ашырылышы толеранттуулуктун илимий негиздеринин жана педагогикалык колледждердин таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн аныктоону жана базалык илимий түшүнүк, категорияларды системалаштырууну талап кылат.

2. Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу максатында сунушталып жаткан теориялык модель төмөнкү негизги компоненттерди камтыйт: максаттык; мазмундук; технологиялык, диагностикалык-натыйжалык. Ал эми автор тарабынан иштелип чыккан педагогикалык шарттар: студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу боюнча психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуу материалы менен байытуу; толеранттуулукту баалуулук катары калыптандыруу максатында окутуу-тарбиялоо процессинде активдүү педагогикалык технологияларды ишке ашыруу; студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу максатында аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы иш-чалараларда Кыргызстандагы элдердин каада-салттарын, үрп-адаттарын, ырым-жырымдарын, макал-лакаптарын кеңири пайдалануу; студенттердин социалдык-психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрүн эске алууга багытталган.

3. Педагогикалык колледжде эксперимент аркылуу далилденген студенттердин толерантуулугунун калыптануу деңгээлдери, көрсөткүчтөрү жана аны баалоонун критерийлери (когнитивдик, мотивациялык, ишмердиктик, рефлексивдик) толерантуулукту жогорулатууга багытталган мазмундук жана технологиялык программаны камтыйт.

Изденүүчүнүн жеке салымы: изденүүчү тарабынан педагогикалык колледждин студенттеринин толерантуулугун жогорулатуу максатында окутуучулар үчүн психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун байытуу программасы, иштелмелердин негиздери боюнча изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу боюнча аудиториядан тышкаркы тарбиялык ишмердүүлүк үчүн куратордук жумуштардын планы иштелип чыкты, илимий-практикалык кеңештер, сунуштар берилди.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо жана жайылтуу:

Изилдөөнүн натыйжалары эксперименталдык окуу жайлардын базасында, ошондой эле Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде (2019ж.); Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинде (2018-2022жж.) жыл сайын өтүлүүчү ЖОЖдор

аралык илимий практикалык конференцияларда (Нур-Султан, Вена); жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндоолор, изилдөө материалдарын мамлекеттик басылмаларда, илимий эмгектердин жыйнактарында жарылоо аркылуу ишке ашырылды. Изилдөөнүн негизги жоболору И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын отурумдарында талкууланган.

Изилдөө натыйжаларынын жарыяланышынын толуктугу. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары боюнча 11 макала, анын ичинен 6 макала РИНЦ системасында жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч баптан жана алардын корутундуларын, жалпы корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү – 151 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын киришүү бөлүмүндө изилдөө темасынын актуалдуулугу негизделип, максаты жана милдеттери аныкталды, изилдөөнү уюштуруунун теориялык жана методикалык өбөлгөлөрү баяндалып, илимий жаңылык, теориялык жана практикалык мааниси ачыкталды, изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо жана ишке ашыруу жолдору көрсөтүлүп, коргоого коюулучу жоболор орун алды.

«Студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздери» деп аталган биринчи бап, изилдөөнүн биринчи милдетин чечүүгө арналып, толеранттуулук түшүнүгүн талдоо жана тактоо менен байланышкан көйгөйлөрдү изилдөөгө арналган.

Студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу көйгөйүн чечүү изилденип жаткан тармактагы илимий-педагогикалык эмгектерди жана алардын мазмунун ретроспективдүү талдоонун негизинде жүргүзүлдү, натыйжада ар кандай тилдерде, маданияттарда толеранттуулуктун маңызы жана алардын өз ара байланышын, илимий мааниси аныкталды.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, толеранттуулукту изилдөө заманбап коомдун объективдүү муктаждыгынан келип чыгат. Коомдук өнүгүүнүн азыркы этабындагы ааламдашуунун алкагында дүйнөнүн бүтүндүгүн сактап калуу өзгөчө мааниге ээ болууда жана бул жалпы нарктык божомолдорду кабыл алуу дегенди билдирет.

«Толеранттуулук» түшүнүгүнүн илимде калыптануусуна ретроспективалык анализ анын көп кырдуу илимий түшүнүк экендиги аныкталды жана аталган түшүнүктүн төмөнкүдөй илимий аспектиери белгиленди: коомдун туруктуулугун жана адамдардын тынчтыкта жашоосун камсыздоочу моралдык принцип, баалуулук категория (философиялык түшүндүрмө, Е.Ф. Губский 2005 ж.) экендиги; бул түшүнүктүн тетири же жагымсыз мааниси катары сезимталдыктын начарлашы, субъект үчүн сабырдуулуктун маанисинин төмөндөшү, социалдык кыжырдануунун

курчушу, андан таасирленүүнүн азайышы (психологиялык аспект, А.В. Петровский 2005 ж.); кыжырдануунун натыйжасында сезимталдыктын төмөндөшү жана ага көнүү (медициналык аспект, Г.Л. Билич 2001 ж.); ар кандай баалуулуктарга, диний жана саясий багыттарга ээ социалдык топтордун конструктивдүү карым-катыштын (социологиялык аспект, А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко ж.б. 2003 ж.) камтыйт.

Кыргыз тилинде «Толеранттуулук» - сабырдуулук, чыдамдуулук, көтөрүмдүүлүк феномендерин камтуу менен салыштырма-катыштык иликтөөдө «активдүүлүк» – «пассивдүүлүк» категорияларынын негизинде ар кандай айырмачылыктарынын маңызын билдирет. Сабырдуулук менен салыштырууда толеранттуулук инсандын негизги мүнөздөмөсү катары активдүү адептик позиция жана башкалар менен кагылышууларсыз карым-катышка баруудагы психологиялык даярдык болуп эсептелет. Толеранттуулук ишмердүүлүк менен жүрүм-турумда байкалат жана аларды жөнгө салат.

Толеранттуулуктун каршысында маңызын (көңүл коштук, бири-бирин түшүнүүнүн мүмкүн эместиги, боору оору (жалость), жеке тажрыйбасын кеңейтүү кызыкчылыгы) сыяктуу карама-каршы кырдаалды билдирет. Күнүмдүк практикада аталган түшүнүк жана продуктивдүү көрүнүш болуу менен, диалогго жол ачат жана башкалардын айырмаланган көз карашын, укугун сыйлоо жана түшүнүү менен кабыл алуу, адамдар ортосунда натыйжалуу карым-катышты кура билүү мүмкүнчүлүгүн билдирет (Б.З. Вульф, 2002 ж.). Жогоруда белгиленген толеранттуулук сапаттар инсандын жеке тажрыйбасын кеңейтүүдө байкалат жана анын динамикалуу мүнөзүн чагылдырып турат.

Натыйжалуу диалогдун негизи катары толеранттуулукту түшүнүү баалуулук негизге ээ болуу менен инсандын кандайдыр бир бийик сапаты катары аныктоого мүмкүндүк берет. Толеранттуулукка ээ болуу адамдын жүрүм-турумдун жана жашоосунун бардык аспектилеринде социалдык ишмердигин ийгиликтүү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет.

Толеранттуулук феноменинин маңызына карата ар кандай көз караштарды жалпылоо менен (Э.Ф. Алиева, А.Г. Асмолов, В.Р. Валитова, Ю.П. Ветров, Н.В. Гафурова, Ю.М. Крючкова, В.В. Мирошниченко, С.И. Осипова, О.С. Павлова, Г.У. Солдатова, Х.Х. Тилова, Ф.Х. Хазиева ж.б.), толеранттуулуктун ишмердикте байкалуучу жана анын продуктивдүүлүгүнө, ошондой эле анын динамикалык мүнөзүнө өбөлгө түзүүчү баалуулук, жеке сапат катары мүнөздөмөсүн аныктоого жол ачат. Толеранттуулуктун аныктамасын жалпылаштырсак: **толеранттуулук** – адамдарга карата баалуулук мамилелерге негизделген, айлана-чөйрөсүндөгүлөр менен карым-катышууда адептик принцип катары көрүнүүчү, адам өзүнүн жеке турмуштук позициясына ээ болуу менен өңгөлөрдүн башкача ой жүгүртүү жана аракеттенүү, көп түрдүүлүктүн баалуулугун көрө билүү укугун сыйлайт жана тааныйт. Ошондой эле башка көз караштарды эске алуу менен карым-катышын курууга даяр болгон субъекттин интегративдүү динамикалуу жеке

сапаты болуп эсептелет.

Кыргызстандын окумуштуулары толеранттуулук көйгөйүн ар кандай аспекттерде иликтеп жаткандыгын белгилей кетүү керек. Изилдөөгө алынып жаткан тема боюнча кеңири сөз кыла турган болсок, болочок мугалимдерди толерантулуука даярдоо маселесинин айрым конкреттүү аспектилери: элдик педагогика каражаттарынын жаштарга толеранттуу тарбия берүүдөгү таасири (А. Алимбеков, Б. Апышов, Н.К. Дюшеева, А.Т. Калдыбаева, А.Ж. Муратов); окуучулардын улуттар аралык баарлашуу маданиятын калыптандыруунун илимий педагогикалык негиздерин (Н.А. Асипова 201ж.); элдик педагогиканын негизинде башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу маселесине кайрылган (К.М. Миталипов 2010 ж.); өзүнүн илимий диссертациясында окуучуларын кыргыз жана корей элдеринин каада-салттарынын мисалында толеранттуулукка тарбиялоо боюнча педагогикалык сунуштарын берген (С.Н. Пак 2007ж.); мектеп окуучулары жана студенттерди улут аралык карым-катнаштардагы толерантуулукка тарбиялоонун илимий-методикалык негиздерин ачууга багытталган, окутуу процессинде көп маданияттуулукту калыптандыруу: (Адылбек кызы Г. - «Влияние национально-психологических факторов на поликультурное воспитание младших школьников» (2005ж.); К.Р. Алдашева - «Толерантность к чужой культуре и ценности собственной» (2004ж.), Н.А. Ахметова – «Межкультурная коммуникация: встреча Средней и Восточной Азии» (2013ж.), Л.А. Жданова – «Поликультурное воспитание студентов в процессе изучения художественных текстов» (2012ж.), П.К. Кадырбекова – «Развитие межкультурной коммуникации в Кыргызстане» (2011ж.), Г.Т. Карабалаева– «Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа» (2018ж.), Э.Ш. Нусубалиева - «Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза» (2006 ж.), М.Г. Сидорова – «Формирование профессиональной поликультурной компетентности студентов гуманитарных специальностей» (2014ж.), Эргешалы кызы А. – «Өспүрүм окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары» (2018ж.)).

Толеранттуулуктун классификациясынын ар кыл типологиясын теориялык жактан иликтөө толеранттуулукту карым-катышуу масштабы боюнча (индивидуалдык, инсандар аралык, социалдык, социомаданий - С.К. Бондырева, М.Б. Епина, Д.В. Колесов, С.И. Осипова ж.б.), баарлашуу чөйрөсүндө мүмкүн болгон негативдүү потенциалга ээ аймактарга тиешелүүлүгү боюнча (этникалык, саясий, диний, жыныстык, педагогикалык, муун аралык, башкаруучулук, гендерлик, мүлктүк - Г.А. Бакиева, Б.З. Вульф, М.Б. Епина, Д.В. Колесов, М.С. Мацковский, К.М. Миталипов ж.б.) толеранттуулуктун классификациясында берилген практикалык маанилүү натыйжаны алууга мүмкүндүк берет, бул аталган натыйжаны субъекттердин биргелешкен ишмердиги жана баарлашуусундагы карым-катышуусунда тобокелдиктерди минималдаштыруу үчүн пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Заманбап социалдык-экономикалык жана социалдык-маданий шарттарда орто кесиптик билим берүү системасынын алдында жаңы милдеттер турат. Изилдөөбүздүн негизги объекти болуп орто кесиптик билим берүү (ОКББ) эсептелет. Алар өлкөнүн эмгек ресурстарын калыптандыруунун негизи, Кыргызстандын билим берүү системасынын маанилүү тутумдук бөлүгү болуп эсептелет. Ал эмгек чөйрөсү, экономиканын жана социалдык чөйрөнүн бардык тармактары менен тыгыз карым-катышуунун негизинде өнүгөт. Кесиптик билим берүүнүн максаттуу багытталышы инсандын кесиби боюнча иштеп кетүүсүн камсыздоону көздөйт, демек, инсандын жана коомдун интеграциялык муктаждыктарын, б.а. билим алууга муктаждык менен кадрдык потенциалга болгон муктаждыктарды канааттандырууга басым жасайт. Жалпысынан, бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын орто кесиптик билим берүү уюмдарында, КР Улуттук статкомитеттин маалыматы боюнча 98 066 миң окуучу жана студент билим алат (Численность студентов организаций среднего профессионального образования по территории (человек). - <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/439/>).

Орто кесиптик билим берүү системасынын уюмдары студенттердин жеке чыгармачыл потенциалын максималдуу түрдө ачып берүүгө, тынымсыз өзгөрүүчү дүйнөдө алардын социалдык адаптациялануусуна өбөлгө түзүүчү позитивдүү тарбиялык мейкиндик болуусу зарыл.

Бүгүнкү күндө толеранттуулукту тарбиялоо маселеси студенттин инсандык сапаттарын жогорулатууга түздөн-түз тийишеси болгон орто кесиптик билим берүү ишмердигинин бардык чөйрөлөрүн камтуусу абзел. Бул жагынан алганда колледждер руханий-адептик баалуулук катары толеранттуулукка багыт берүү үчүн чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Толеранттуулукту жогорулатуучу факторлор катары биз студенттин окуу жана окуудан тышкаркы ишмердигине, ошондой колледждин көп маданияттуу билим берүү мейкиндигине тийгизүүчү тарбиялык таасирге басым жасалат. Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктоо менен, белгилей кетчү нерсе, орто кесиптик билим берүү чөйрөсү социалдык чөйрөдө толеранттуу ой жүгүртүүнү жана ишмердикти жогорулатууда бир бүтүн жалпы максатка ээ болуусу керек.

«Студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун изилдөөнүн методологиясы жана методдору» деп аталган экинчи бапта педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жана педагогикалык шарттарын жогорулатуунун методикасы, изилдөө методдору талданып, педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык модели жана педагогикалык шарттары көрсөтүлгөн, ал изилдөөнүн экинчи милдетин чечүүгө арналган. Биздин изилдөөлөрүбүздүн предмети болуп педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун педагогикалык шарттары эсептелет.

Илимдин маанилүү методологиялык талаптарынын бири – изилдөөнүн максатына жана милдеттерине жетүү жолдору болгон изилдөө ыкмалар жана изилдөөгө карата принциптер жана методдоруна таянат.

Конкреттүү-илимий методология изилдөө объектиси жана предмети аркылуу шартталган өзгөчө салыштырмалуу өз алдынча ыкмалар жана изилдөөгө карата принциптер аркылуу ишке ашат. Кандай гана изилдөө болбосун, ал каралып жаткан маселенин методологиялык негизи болгон педагогикалык концепцияларга, теорияларга ж.б. барып такаларын эске алсак, педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугунун жогорулатуунун теориялык негиздерин изилдөө менен, методологиялык багыттоочу катары биз **илимий-теориялык ыкмалардын** (*аксиологиялык, маданий, этнопедагогикалык, инсанга-багытталгандык, полисубъекттик (диалогдук) ыкма*) жыйындысына таяндык. Алар адамдардын мамилесинин маңызы тууралуу негизги идеяларды камтыйт жана биздин ишибизде багыттоочу функцияны аткарышат.

Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу маселесин чечүүнүн ийгиликтүү болушу педагогдун ишмердигинде бир катар принциптердин ишке ашышына жараша болот. Биз изилдөөлөрүбүздө төмөнкүдөй принциптерге таяндык: *зарыл болгон ар түрдүүлүк принциби, толеранттуу чөйрөнү түзүү принциби, толеранттуулукту тарбиялоонун реалдуу турмуш менен байланыш принциби.*

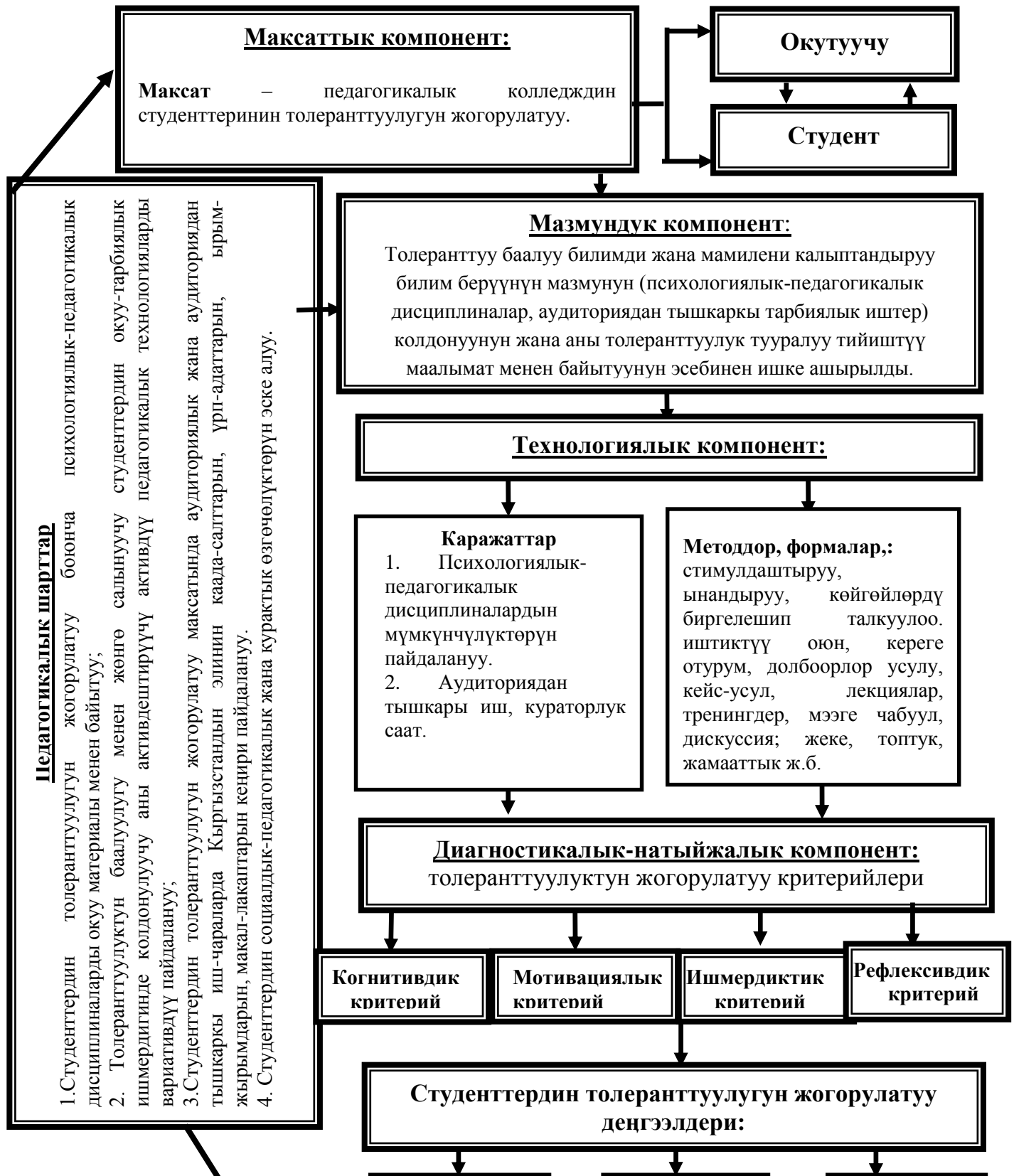
Изилдөөнүн негизги **методдору** катары төмөнкү методдор пайдаланылды: *Теориялык методдор:* философиялык, педагогикалык, психологиялык, социалдык, маданий адабиятты, изилдөө темасы боюнча нормативдик-укуктук базаны иликтөө, теориялык моделдөө методу; атайын орто окуу жайларда толеранттуу тарбияны уюштуруу маселелери боюнча тажрыйбаны иликтөө. *Эмпирикалык методдор:* негизги өзөгү толерантуулукка багытталган студенттердин өз алдынча ишин, байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, маектешүүлөрдү иликтөө, анкета жүргүзүү, тестирлөө, аңгемелешүү, педагогикалык колледждин документтерин жана иш пландарын иликтөөгө алуу; окуу программаларын изилдөө; педагогикалык экспериментти уюштуруу жана жүргүзүү. *Математикалык методдор:* жогорудагы методдорду изилдөө ишибизге таяныч кылуу, эксперименттик материалдарын анализин салыштырып, системалаштырып, педагогикалык эксперименттин натыйжаларын чыгаруу.

Изилдөө предметинин актуалдашуусу ааламдашуунун жана заманбап коомдун интернационалдашуусунун күчөшүнө байланыштуу, бул студенттердин толеранттуулугун жогорулатууга көмөктөшкөн атайын педагогикалык шарттарды аныктоого арналган изилдөөлөрдү талап кылат.

Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун натыйжалуулугу **педагогикалык шарттардын** комплексин аткарууда, тагыраак айтканда: студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу боюнча психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуу материалы

менен байытуу; толеранттуулуктун баалуулугу менен жөнгө салынуучу студенттердин окуу-тарбиялык ишмердигинде колдонулуучу аны активдештирүүчү активдүү педагогикалык технологияларды вариативдүү пайдалануу; студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу максатында аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы иш-чараларда Кыргызстандын элинин каада-салттарын, үрп-адаттарын, ырым-жырымдарын, макал-лакаптарын кеңири пайдалануу; студенттердин социалдык-педагогикалык жана курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

Жогоруда келтирилген методдор жана илимий проблемаларды изилдөөнүн методологиялык негиздерин талдоо көрсөткөндөй изилдөөнүн

Сүр. 1. Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык модели.

проблемасын жемиштүү чечүүнүн жолдорунун бири катары **теориялык моделди** иштеп чыгууга түрткү болду.

Теориялык модель төмөнкү **компоненттерден** турат: *максаттык, мазмундук, технологиялык, диагностикалык-натыйжалык*, алардын жыйындысы педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун ийгиликтүү жогорулатууга өбөлгө түзөт (Сүрөт 1).

Максаттык компонент белгиленген процесстин максатын өзүнө камтыйт, ага жетишүү үчүн ишмердиктик, аракеттер, жүрүм-турум талап кылынат. Биздин теориялык моделибизде максаттык компонент катары педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуусу каралган.

Мазмундук компонент толеранттуу баалуу билимди жана мамилени калыптандыруу билим берүүнүн мазмунун (психологиялык-педагогикалык дисциплиналар, аудиториядан тышкаркы тарбиялык иштер) колдонуунун жана аны толеранттуулук тууралуу тийиштүү маалымат менен байытуунун эсебинен ишке ашырылды.

Технологиялык компонент педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууда колдонулган жигердүү педагогикалык технологияларды (формаларын, методдорун, каражаттарын) тандоого багытталган билим берүү жана тарбия иш-аракеттеринин негизги этаптарын карайт.

Диагностикалык-натыйжалуу компонент төмөнкү көрсөткүчтөр жана критерийлер тандалып алынган колледж студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун **критерийлерин жана натыйжаларын** чагылдырат:

– *когнитивдик (билимдик) критерий* – инсандын баалуулук аң-сезиминин калыптанышын баалуулук билимине ээ болуунун негизинде чындыкты чагылдыруу формасы катары мүнөздөйт;

– *мотивациялык критерий* – инсандын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу баалуулук катары толеранттуулукка карата баалуулук мамиленин калыптанышын аныктайт);

– *иш-аракет критерийи* – толеранттуулуктун көрүнүшүн баалуулук иш-аракетиндеги баалуулук катары баалоого мүмкүндүк берет);

– *рефлексивдүү критерий* – инсандын өзүн-өзү чагылдыруу жана интроспекциялоо жөндөмүн, өз иш-аракеттеринин натыйжаларын алдын-ала көрө билүү жана өзүн шериктештин көзү менен көрүү мүмкүнчүлүгүн аныктоого мүмкүндүк берет.

Ушул критерийлердин негизинде студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун 3 деңгээли аныкталды: *жогорку, орто, төмөн*. Ар бир критерийдин жана деңгээлдин жалпы мүнөздөмөлөрү теориялык моделде баяндалган.

Толеранттуулуктун жогорулатуусунун *жогорку деңгээли* практикалык ишмердикте жана баарлашууда таанып билүү теориясынын бай потенциалын: дүйнөгө бир эле учурда эки: өзүнүн жеке жана башкалардын көз карашынан кароо жөндөмдүүлүгү, башкаларга карата баалуулук мамилеси, көп түрдүү дүйнөдө жашоого жана конструктивдүү аракеттенүүгө даярдыгы жана жөндөмдүүлүгү, башкалар менен өзүнүн жеке тажрыйбасынын мейкиндигин кеңейтүүгө мүмкүндүк берүүчү сынчыл диалог куруусу, карым-катышуунун натыйжаларын иликтөөгө алуу жөндөмүн пайдалануусу менен айырмаланып турат.

Толеранттуулуктун жогорулатуусунун *орто деңгээли* толеранттуулук идеялары менен таанышуусу, ал тууралуу түшүнүктүү кылып айтып берүү, өзүнүн «Менин» таануу жана кабылдоо, башкаларга карата оң мамилеси, башкаларга карата боорукердик, кошо тынчсыздануу сезимдердин көрүнүшү менен мүнөздөлөт.

Толеранттуулуктун жогорулатуусунун *төмөнкү деңгээли* толеранттуулук идеясы менен үзүл-кесил тааныштыгы менен мүнөздөлөт. Ошондой эле толеранттуулуктун жогорулатуусунун бул деңгээлинде «бөтөн», «башкага»: башка пикирлерге, динге, жүрүм-турумга карата кайдыгер же сабырдуулукка алып келүүчү мамиле байкалып турат.

Ошентип, сунушталып жаткан теориялык модель педагогикалык шарттарды ишке ашырууга жана педагогикалык колледждин студенттеринин арасында толеранттуулугун жогорулатууга оң таасирин тийгизет.

«Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу боюнча эксперименталдык иш жана анын натыйжалары» деп аталган үчүнчү бапта изилдөөнүн үчүнчү милдетин чечүүгө арналып, теориялык моделди ишке ашыруу жолдору келтирилген, анда педагогикалык шарттар студенттердин толеранттуулугун жогорулатуудагы негизги фактор болуп саналат. Ошондой эле, психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды жана аудиториядан тышкаркы иштерди окуу процессинде педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун мазмунун, формаларын жана методдорун ачып берет, студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу боюнча эксперименталдык иштин натыйжаларын баса белгилейт.

Бул бапта студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу шарты катары колледждин педагогикалык процессинин потенциалын текшерүү келтирилген. Ошол эле учурда, билим берүү жана тарбия иш-чараларынын натыйжалуулугу билим берүү жана тарбиялоо процессинин негизги субъектилери менен жүргүзүлүп жаткан иштин максаты, мазмунунан, формаларынан жана методдорунан көз каранды экендигин эске алдык. Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун мазмуну, формалары, методдору жөнүндө сөз кылып жатып, биз окуу дисциплиналарынын жана аудиториядан тышкары жумуштардын мазмуну аркылуу студенттердин аң-сезимине, сезимине жана жүрүм-турумуна максаттуу таасир этүүчү бардык комплексти билдирет.

Педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык моделин түзгөндөн кийин, биз аны педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө билим берүү процессинин чыныгы шарттарында апробациядан өткөрдүк.

Изилдөөнүн ар кайсы этабында экспериментте Ош шаарындагы М. Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин Гуманитардык-технологиялык колледжинин жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин педагогикалык колледжинин 1-3-курсунун студенттери катышкан. Экспериментте 145 адам катышты.

Эксперименттин *аныктоочу (констатациялык) этабында* 1-3 курстун студенттери менен жүргүзүлдү: 1) Педагогикалык колледж: 050709 - «Башталгыч класста окутуу», 050704 - «Мектепке чейинки билим берүү» адистиги боюнча; 2) Гуманитардык-технологиялык колледж: 040101 «Социалдык иш», 260903 «Тигүү буюмдарын конструкциялоо, моделдөө жана технологиясы» адистиги боюнча. Бул эксперименттин максаты студенттердин толеранттуулугунун жогорулатуусунун баштапкы этабын аныктоо эле.

Калыптандыруучу этапта Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин педагогикалык колледжинин: 050709 - «Башталгыч класста окутуу», 050704 - «Мектепке чейинки билим берүү» адистиги боюнча баардыгы 73 студентти катышкан. Аталган этапта иштин теориялык этабында аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруу аркылуу толеранттуулукту калыптандыруу боюнча иштер жүргүзүлдү.

Эксперименттин *текшерүүчү этабында* 2-фокус-топ түзүп жүргүзүлдү. 1) Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин педагогикалык колледжинин студенттери менен: 050709 - «Башталгыч класста окутуу», 050704 - «Мектепке чейинки билим берүү» адистиги боюнча эксперименталдык топто (ЭТ) 73 студент; 2) Ош шаарындагы М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин Гуманитардык-технологиялык колледжинин студенттери менен: 040101 «Социалдык иш», 260903 «Тигүү буюмдарын конструкциялоо, моделдөө жана технологиясы» адистиги боюнча 72 студент текшерүүчү топто (ТТ).

Аныктоочу эксперимент учурунда **толеранттуулук тууралуу**

билимдерин аныктоо үчүн анкета (адаптацияланган). Аныктоочу (констатациялык) экспериментте когнитивдик компоненти инсандын толеранттуулугунун деңгээлин аныктоо үчүн анкетанын жардамы менен текшерүүнүн негизинде изилденди. Анкета жүргүзүүнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, студенттердин көпчүлүгү аталган феномендин баалуулук табиятын түшүнөт, ар кандай адамдар ортосундагы теңдикти таануу, толеранттуулук баалуулуктардын негизинде ишмердикке даярдыгы катары анын мазмунун тигил же бул деңгээлде ачып бере алат. Аныктоочу (констатациялык) экспериментте жүргүзүлгөн анкета Педагогикалык колледж Кыргыз-Өзбек университетинин (ПК КӨУ) жана Гуманитардык-технологиялык колледж Ош технологиялык университетинин (ГТК ОшТУ) толеранттуулук тууралуу билиминин деңгээли студенттеринде деңгээли төмөн жана орто экендигин көрсөттү.

Толеранттык аныктоолордун деңгээлин аныктоодо тест (П.Ф. Комогоров) пайдаланылды. Толеранттуулуктун мотивациялык компоненти толеранттык аныктоолорду билүүнүн негизинде изилденди. Жетилген (толеранттуу) инсандын маанилүү мүнөздөмөсү катары инсандын өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө берген адекваттуу баасы болуп эсептелет, бул алдыга коюлган максатка жетүүдө ийкемдүүлүктү, ийгиликтерге жана ийгиликсиздикке, колдоо жана колдобоого карата мамилесин камыздайт. Мындан тышкары, толеранттуулук индивиддин объекттерге, процесстерге, курчап турган дүйнөнүн көрүнүштөрүнө карата оң мамилесин аныктап туруучу аныктоолорунун жыйындысын билдирет. Мына ушуга байланыштуу, толеранттуу аныктоо сыяктуу түшүнүктүн зарылдыгы тууралуу маселе жаралат. Эксперименттин башында толеранттуулуктун жогорку деңгээли бардык топтордун – (ГТ ОшТУ) (6%) жана (ПК КӨУ) (7%) анча чоң эмес бөлүгүнө мүнөздүү болгон. Толеранттуулуктун жетиштүү деңгээли студенттердин басымдуу бөлүгүндө (ГТ ОшТУ) (65%) жана (ПК КӨУ) (65%) аныкталган.

Эксперименттин текшерүүчү этабында эксперименталдык ишти жүргүзгөндөн кийин ЭТ (27%), ал эми ТТ (7%) байкалган, ал мурунку эле деңгээлде калган, жетиштүү деңгээл жогорулаган, ЭТ – 64% жана ТТ ал көрсөткүч дээрлик өзгөргөн эмес 65%, төмөнкү деңгээл ТТ – 24%, ЭТ бул көрсөткүч 9%га азайган. Мунун баарына эксперименталдык иштин жүрүшүндө атайын педагогикалык шарттарды түзүү жолу аркылуу жетишилген.

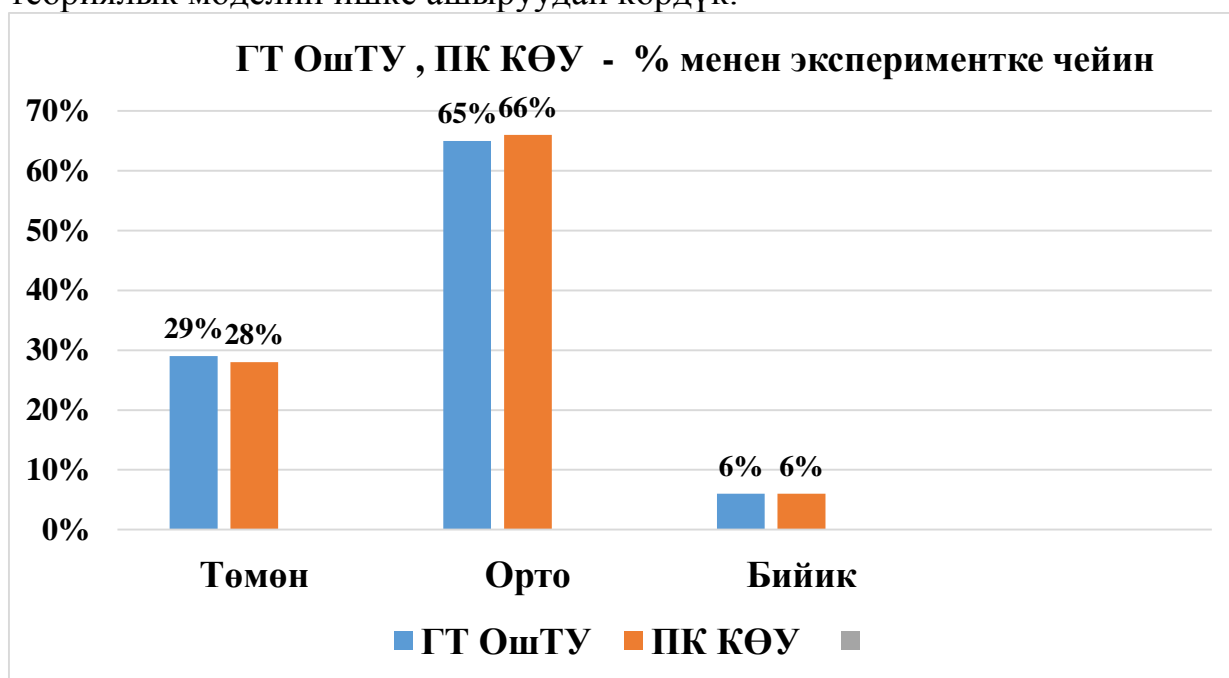
В.В. Бойконун сурамжылоо тести (адаптациялык). Толеранттуулуктун ишмердиктик жана рефлексивдик компоненти В.В. Бойконун сурамжылоо тестинин негизинде изилденди. В.В. Бойконун методикасы боюнча сурамжылоонун жүрүшүндө алынган маалыматтар текшерүүчү жана эксперименталдык топтогу студенттердин айланасындагыларга жана кагылышуулардын мүмкүн болушуна карата чыдамсыздыгынын деңгээлин аныктады. Эксперименталдык иштин (текшерүүчү этап) жыйынтыгында баллдар боюнча ЭТ студенттеринин

толеранттуулугунун деңгээли ТТга караганда жогору экендиги аныкталды. Мындан тышкары, алынган маалыматтардын негизинде (В.В. Бойконун методикасы боюнча) психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын толеранттуулуктун көрүнүшүнүн ар кыл чөйрөсүнө жана анын деңгээлинин жогорулашына таасирин аныктоо боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иш жүргүзүлдү. Натыйжада, психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды изилдөө процессинде, айрым предметтер боюнча жана дисциплиналар аралык деңгээлде да толеранттуулуктун ар кандай чөйрөлөрүн калыптандырууга көңүл буруу керектиги аныкталды.

Эксперименттин аныктоочу (констатациялык) этабынын жыйынтыгы. ГТ ОшТУ респонденттердин 6% – коммуникативдик толеранттуулуктун жогорку деңгээлин, 65% – орточо деңгээлин, 29% – төмөнкү деңгээлин, ал эми ПК КӨУ респонденттердин 6% – коммуникативдик толеранттуулуктун жогорку деңгээлин, 66% – орточо деңгээлин, 28% – төмөнкү деңгээлин көрсөттү (Сур.2)

Бул толеранттуулуктун негизги мүнөздөмөлөрүнүн калыптана электигин күбөлөндүрөт жана инсандын ажырагыс сапаты катары толеранттуулукту максаттуу калыптандыруу программасын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу зарылдыгын тастыктайт.

Аталган тематиканы изилдөөнүн келечегин биз педагогикалык колледждин студенттеринде толеранттык мүнөздөмөлөрдү жогорулатуунун теориялык моделин ишке ашыруудан көрдүк.

Сүр. 2. Эксперименттин констатациялоочу этабынан кийин В.В. Бойконун тести менен өлчөнүүчү ТТ жана ЭТ толеранттуулугунун деңгээлиндеги көрсөткүчтөр

Эксперименттин калыптандыруучу этабынын максаты - педагогикалык колледждин билим берүүчү процессинде студенттердин

толеранттуулугун жогорулатууга өбөлгө түзүүчү аныкталган жана негизделген педагогикалык шарттарды ишке ашыруу жана алардын натыйжалуулугун аныктоо эсептелет.

Алдыга коюлган максатка ылайык эксперименталдык иштин **мазмуну** болуп толеранттуулукту жогорулатууга өбөлгө түзүүчү педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу эсептелди.

1. 050709 - «Башталгыч класста окутуу», 050704 - «Мектепке чейинки билим берүү» адистиги боюнча педагогикалык колледждин билим берүү процессинде студенттердин – болочок педагогдордун толеранттуу жүрүм-турумга даярдыгы катары баалуулук мамилени жогорулатуу боюнча окуу материалы менен билим берүүнүн мазмунун байытуу.

2. Толеранттуу жүрүм-турумга жана аны ишке ашыруунун жолдорун аныктоого баалуулук багытталууну жогорулатуучу интерактивдүү педагогикалык технологияларды колдонуу шартында колледждин студенттерин атайын уюштурулган ишмердикке (окуу жана тарбиялык) тартуу.

Белгилей кетүүчү нерсе, Кыргыз-Өзбек университетинин кесиптик колледжи студенттерди 050709 – «Башталгыч класстарда окутуу» адистиги боюнча даярдайт, анда коомдук, гуманитардык, табигый жана математикалык сабактар боюнча сабактарды окуу менен катар кесиптик педагогикалык ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон терең психологиялык-педагогикалык билим алышат. Психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын сабактарын изилдөө алардын кесиптик даярдыгынын милдеттүү бөлүгү болуп саналат.

Демек, башталгыч класстын мугалиминин, мектепке чейинки билим берүү адистиги боюнча студенттер психологиялык-педагогикалык маданиятын калыптандыруунун зарылдыгы анык, ошондуктан, толеранттуулук аң-сезиминин ченемдерин калыптандыруу жана жүзөгө ашыруу негизги фактор болуп саналат, студенттердин жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, өспүрүмдөрдү тынчтыкка жана толеранттуулуктун духунда тарбиялоо үчүн зарыл шарттарды түздүк.

Буга байланыштуу биз 050709 - «Башталгыч класста окутуу», 050704 - «Мектепке чейинки билим берүү» адистиги боюнча студенттерге окутулуп жаткан «Мугалимдик кесипке киришүү», «Педагогика», «Психология», «Социалдык педагогика жана психология», «Педагогикалык чеберчиликтин негиздери» сыяктуу сабактарды тандап чыктык.

Мисалы, “*Педагогикалык чеберликтин негиздери*” - бул дисциплина мазмунунда окутуучунун педагогикалык маданиятын калыптандыруу жана педагогикалык ишмердигин өнүктүрүү маселелерин изилдөө камтылган. «Педагогикалык чеберликтин негиздери» курсун изилдөө процессинде студенттер толеранттуулук маселелерин жана аларды педагогдун өзүнүн кесиптик ишмердигинде колдонушун изилдөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат.

«Педагогикалык чеберлик жана анын мааниси», «Педагогикалык баарлашуу чеберлиги» темаларын изилдөөдө биз аталган темаларды «Элдик

тарбиялык методдорду окуу процессинде колдонуу педагогдун чеберлиги катары» сыяктуу маанилүү маселелер менен кошумчаладык.

Элдик педагогикасы балдардын, өспүрүмдөрдүн, жаштардын толеранттуулугун тарбиялоонун ар кыл каражаттарына ээ. Алардын арасында эң башкы орунда элдик оозеки чыгармачылык турат. Окуу ишмердиги процессинде биз кыргыздардын, орустардын, казактардын ж.б. элдик оозеки чыгармачылыгын пайдаландык, атап айтсак, «Адамдар үчүн жасалган жакшылыкты жер жебейт», «Бир жолу даам сызган жериңе миң жолу салам айт», «Байлыктын кепилдиги – эмгек» ж.б. жаштарда адептүүлүк, айкөлдүк, толеранттуулук, эмгекчилдик сезимдерин калыптандыруучу Кыргызстандын элинин макал-лакаптарын пайдалануу менен, алардын маани-маңызын студенттер менен талкууга алдык. Ошондой эле мугалимге сый-урмат менен мамиле кылууну талап кылган элдердин каада-салттары да каралды. Мындай салтка кайрылуу, алардын болочок адистиги менен байланышкандыгы менен түшүндүрүлөт жана алар коомдо кандай маанилүү роль ойноорун көрсөтүп турат. Мисалы, кыргыздарда мугалим балдардын эң жакын досу жана бардык иштериндеги кеңешчиси катары каралган. Окуучунун мугалимге каяша кайруусу акылга сыйбаган көрүнүш катары каралган. Кыргыз мектептеринде мугалим менен баарлашып жатып, анын канчалык мааниси жогору экендигин көрсөтүү менен, ага «агай» (сөзмө-сөз айтканда, улуу агасы), ал аял мугалимге «эжеке» (улуу эжеси) деп кайрылышат. Мугалимдин аброю абдан эле жогору. Мугалим турган жерде жөнөкөй тентектикке да жол берилбейт. Мында салттын сакталуусу бүгүнкү күндө да маанисин жоготпой келет жана өз актуалдуулугуна ээ. Мындан тышкары, сабактарда биз жаштардын этикалык жүрүм-туруму каралган кыргыздардын кабагыңды бүркөбө, конокто, башкалар турган жерде ачуунду келтирип, кебетеңди бузба деген сыяктуу салттарды карадык. Бул каада-салт алиге дейре өзүнүн маанисин жоготпой кыргыз элинде тарбия берүүнүн зарыл элементи катары сакталып келет.

Тарбиялык таасир этүү жана толеранттуу аң-сезимге, жүрүм-турумга тарбиялык таасир этүү жана педагогикалык таасир этүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында Кыргызстандын элинин каада-салттарын колдонуу окутуучуга сабакта кыргыз элдик педагогикасынын каражаттарын жана ыкмаларын колдонууга, элдик оозеки чыгармачылыгына кайрылуусуна мүмкүнчүлүк берди.

Элдик педагогикасында жаш муунга чыдамдуулук сабырдуулук (толеранттуулук) сыяктуу оң сапаттарды сиңирүү зарыл деп айтылат. Тарбиялык мааниге ээ толеранттуулук тууралуу элдик баалуулуктар камтылган макал-лакаптар жана аларды студенттер менен иликтөөгө алуу олуттуу мааниге ээ. Мисалы кыргыздардын, «Сабырдуу болсоң–озорсуң, сабырсыз болсоң–осолсуң», «Сабырдын түбү – сарыалтын» ж.б. сыяктуу макал-лакаптар.

Ошентип, психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун студенттердин толеранттуу жүрүм-турумуна карата даярдыгы катары

баалуулук багытталуусун, баалуулук мамилесин жогорулатуу боюнча окуу материалы менен байытуу жолдорун карап чыгып бул предметтер толеранттуулук тууралуу гана маалыматты бербестен, студенттердин оң сапаттарын, адептик баалуулуктарын, маданиятын, толерантуулугун жогорулатууга өбөлгө түзөөрүн көрүп турабыз. Аталган предметтерди изилдөө менен, студенттер өзүнүн ички дүйнөсүн байытып, толеранттуулукту калыптандырат, өз элинин каада-салттарына жана үрп-адаттарына сый-урмат жана сүйүү менен мамиле кылып, кеңири социалдык чөйрөдө социалдаша баштайт.

Биз куратордук иштин планын иштеп чыктык. Куратордун иш планына төмөнкүдөй иштин түрлөрү кирет: уюштуруучулук, окуу, илимий-изилдөөчүлүк жана коомдук – иштин бул түрлөрүнүн баары план боюнча ошол окуу жылдын аралыгында жүргүзүлөт. Биздин куратордук ишибиздин максаты кесиптик колледждин студенттеринин руханий-адептик, эстетикалык жана маданий тарбиясы эсептелет. Андыктан, биз куратордун ишмердигинин ушул түрүнө кеңири токтолууну чечтик: топтук талкуулар, дискуссиялар, мээге чабуул, жуп болуп жана микротоптордо иштөө, конкреттүү жагдайды талкуулоо, кереге отурум, ролдук оюндар, чыгармачыл тапшырма, долбоорду иштеп чыгуу, тренингдер.

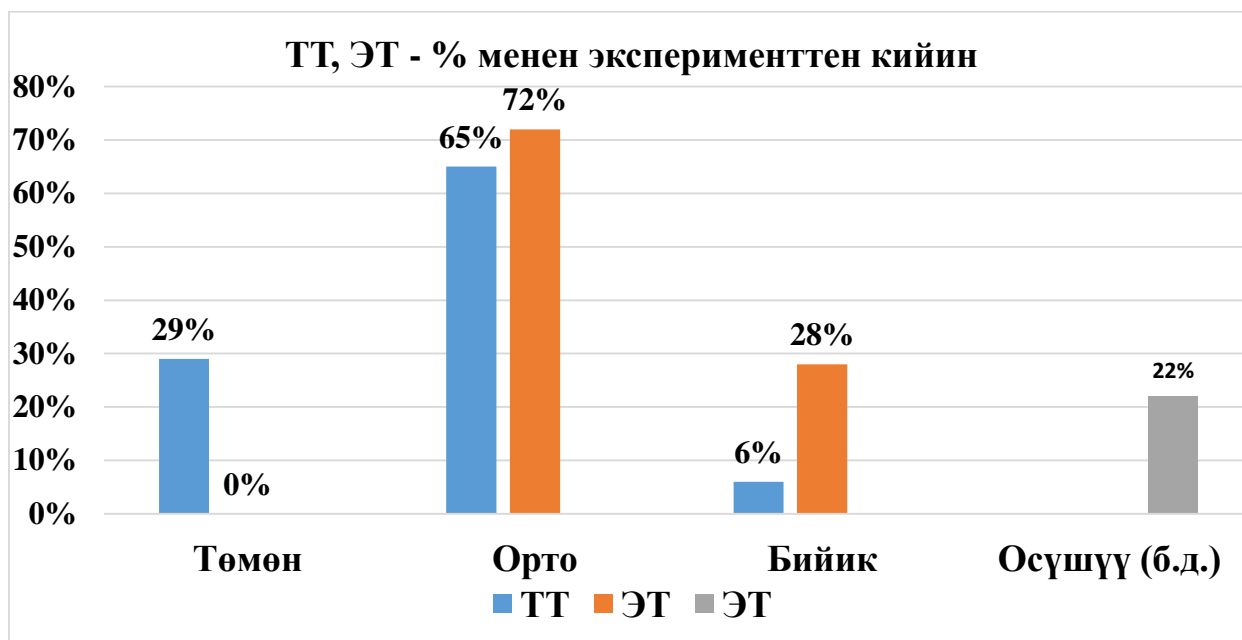
Мисалы, студенттер менен **«Сүйүү – жакшылык – толеранттуулук»** темасына тарбиялык иш чара өткөрүлдү. *Максаты:* студенттердин «толеранттуулук» түшүнүгү тууралуу билимдерин кеңейтүү, толеранттуу жана интолеранттуу инсандын негизги мүнөздүү белгилери менен тааныштыруу; өзүн жана башкаларды адекваттуу жана толук билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү. *Милдеттери:* студенттердин «толеранттуулук» түшүнүгү тууралуу билимдерин актуалдаштыруу; студенттерге өзүнүн толеранттуулугунун деңгээлин баалоого мүмкүнчүлүк берүү; студенттер арасында сый-урмат мамилени тарбиялоо; өзүнө, активдүү жашоо позициясы үчүн жоопкерчилигин жогорулатуу.

Бул иш чараны өткөрүү процессинде биз студенттер алган билимдерин, жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн өзүнүн күнүмдүк турмушунда эле колдонбостон, ошондой эле аны жаш муундарга өткөрүп берүү, башка студенттерди өз элинин маданий жана материалдык баалуулуктарын баалоого үйрөтүү милдетин да койдук. Жүргүзүлгөн иш чараны жыйынтыктап жатып, биз студенттерге жаштар арасында расистик, улутчулдук маанайдын кеңири тарагандыгын көрсөтө алдык деп эсептейбиз. Колледж мына ушул сыяктуу көрүнүштөргө каршылык көрсөтө алабы? Ооба. Дал ушул колледж толеранттуулук сыяктуу адептик аспектидеги мындай сапатты тарбиялоодогу маанилүү институттардын бири болуп эсептелет.

Толеранттуулукту көрсөтүү – демек, адамдар сырткы келбети, абалы, кызыкчылыктары, жүрүм-туруму жана баалуулуктары боюнча айырмаланат жана дүйнөдө жашоого, ошону менен бирге эле өзүнүн индивидуалдуулугун сактап калууга укуктуу экендигин кабыл алуу. Толеранттуулуктун негизи катары айырмалуу болууга укуктуу кабылдоо болуп эсептелет.

Биз жүргүзгөн аудиториядан тышкаркы тарбиялык ишмердик студенттерде чыгармачыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн, уюштуруучулук жөндөмдөрүн жана чечим кабыл алууда өз алдынчалуулугун иштеп чыгууга, алардын толеранттуулук тууралуу түшүнүктөрүнө таасир этүүгө өбөлгө түзөт.

Ошентип, белгилей кетчү нерсе, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин педагогикалык колледжинде педагогикалык экспериментти жүргүзүү биздин гипотезаларыбызды тастыктоо үчүн зарыл шарт болуп эсептелет.

Сүр. 3. Эксперименттин калыптандыруучу этабынан кийин ТТ жана ЭТ студенттердин В.В. Бойконун тести менен өлчөнгөн толеранттуулугунун жогорулатуу деңгээлиндеги өзгөрүүлөр

Калыптандыруучу экспериментти өткөргөнгө чейин ЭТ - 28%, ал эми өткөргөндөн кийин, бирөөндө да 0% болгон эмес. ЭТда жогорку деңгээлдүү студенттердин саны 6%дан 28%га чейин, орточо 66%дан 72%га өзгөргөн, бул толеранттуулуктун калыптануу деңгээлинин өзгөрүүсүнүн оң динамикасы тууралуу күбөлөндүрүп турат, бул 3-сүрөттө чагылдырылган.

Текшерүүчү топто эксперименттин калыптандыруучу этабынан кийин толеранттуулуктун жогорулатуу деңгээлинде маанилүү позитивдик өзгөрүүлөр болгон эмес. Математикалык статистика методун (Фишердин ф-критерийи) жардамы менен да өткөрүлгөн калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгын баалоо студенттерде теориялык жактан негизделген педагогикалык шарттарды ишке ашырууда толеранттуулуктун жогорулатуу деңгээлинде олуттуу өзгөрүүлөрдү көрсөттү.

Белгиленген көрсөткүчтөр боюнча колледждин студенттеринин толеранттуулугунун натыйжаларын талдоо менен, алгач статистикалык

гипотезаны – колдо болгон маалыматтарга каршы текшерүүнү талап кылган ыктымалдуулуктун болжолун аныктоо зарыл.

Таблица 1. – P1 толерантуулуктун мотивациялык критерийинин жогорулатуу деңгээли боюнча студенттердин анкеталарын, тест талдоонун натыйжалары

	<i>Студенттин саны</i>	<i>Деңгээлдер</i>		
		<i>Жогорку</i>	<i>Ортонку</i>	<i>Төмөнкү</i>
		<i>%</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
ТП 1	21	6	65	29
ЭТ 1	20	6	66	28

Таблица 1. - P1 жеке критерийинин калыптануу деңгээли боюнча окуучулардын текшерүүчү жана эксперименталдык топтордо салыштырмалуу бирдей бөлүштүрүлгөнү көрүнүп турат: окуучулардын 6%га жакыны жогорку деңгээлде, 65-66%ы ортонку, ал эми 28- 29% төмөнкү деңгээлге ээ.

Таблица 2. - Толеранттуулук инсандын χ 2 мотивациялык критерийинин натыйжалары

<i>Тайпалар</i>	<i>Студенттердин саны n</i>	<i>Билимдерди өздөштүрүү деңгээлдери</i>			<i>T_{байк}</i>
		<i>Жогорку</i>	<i>Орточо</i>	<i>Төмөнкү</i>	
Текшерүүчү	n=21	Q=1	Q=14	Q=6	9,65
Эксперименталдык	n=20	Q=6	Q=14	Q=0	

Көрүнүп тургандай, мотивациялык критерий боюнча текшерүүчү жана эксперименталдык топтордун студенттери болжол менен бирдей бөлүштүрүлгөн. Жооптордун бөлүштүрүлүшүндөгү айырмачылыктар χ2 критерийине ылайык 0,01 деңгээлинде олуттуу.

Таблица 3. Эксперименталдык жана текшерүү топтордо студенттердин толеранттуулугунун өнүгүү деңгээли боюнча бөлүнүшүнүн жыйынтык таблицасы (В.В. Бойконун тести)

<i>Деңгээлдер</i>	<i>Студенттердин саны процент менен</i>							
	<i>Тажрыйбалык эксперименталдык жумуштарга чейин</i>				<i>Тажрыйбалык эксперименталдык жумуштардан кийин</i>			
	<i>Эксперименталдык топ</i>		<i>Текшерүүчү топ</i>		<i>Эксперименталдык топ</i>		<i>Текшерүүчү топ</i>	
	<i>саны</i>	<i>%</i>	<i>саны</i>	<i>%</i>	<i>саны</i>	<i>%</i>	<i>саны</i>	<i>%</i>
Жогорку	4	6	4	6	20	28	4	6
Ортонку	48	66	47	65	52	72	47	65

Төмөнкү	21	28	21	29	0	0	21	29
Баары	73	100	72	100	73	100	72	100

Эксперименттин жыйынтыгын анализдөө толеранттуулуктун жогорулатуусуна өбөлгө түзүүчү педагогикалык шарттарды ишке ашыруу гана студенттердин толеранттуулугунун жогорулатуу деңгээлинде позитивдүү өзгөрүүлөрдүн болуусуна өбөлгө түзөт деп бүтүм чыгарууга болот. Анткен менен, студенттердин абсолюттук басымдуу бөлүгү толеранттуулуктун жогорулатуусунун жеткиликтүү деңгээлине ээ эмес, бул баалуулуктарды калыптандыруу тууралуу мезгилдик аралыкта узак процесс катары теориялык жоболор менен макулдашылат. Толеранттуулук баалуулуктарын жогорулатууну студенттердин – болочок педагогдордун билим алуусунун бүткүл аралыгында окуу пландагы дисциплиналардын мазмунун актуалдаштыруунун алкагында улантуу, анын ичинде максаттуу түрдө аудиториядан тышкаркы тарбиялык иштерди жүргүзүү зарыл.

КОРУТУНДУ

Колледждин студенттеринин арасында толеранттуулукту жогорулатуунун илимий-теориялык негиздерин жана педагогикалык шарттарын аныктоого багытталган изилдөө төмөнкү натыйжаларды чыгарууга негиз болду:

1. Кыргыз Республикасында кабыл алынган расмий документтерди, изилдөө проблемасына байланыштуу илимий булактарды, орто кесиптик билим берүүнүн тажрыйбасын талдоонун негизинде колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздери аныкталды. Натыйжада педагогикалык колледждердин окуу-тарбия мүмкүнчүлүктөрү аныкталып, базалык категориялар системалаштырылган.

2. Педагогикалык колледждин студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун теориялык моделин төмөнкүдөй негизги компоненттердин түзүлгөн: максаттык; мазмундук; технологиялык, диагностикалык-натыйжалык; иштелип чыккан педагогикалык шарттар:

- студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу боюнча психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуу материалы менен байытылды;

- толеранттуулуктун баалуулугу менен жөнгө салынуучу студенттердин окуу-тарбиялык ишмердигинде колдонулуучу аны активдештирүүчү педагогикалык технологияларды пайдаландык;

- студенттердин толеранттуулугун жогорулатуу максатында аудиториялык жана аудиториядан тышкаркы иш-чараларда Кыргызстандын элинин каада-салттарын, үрп-адаттарын, ырым-жырымдарын, макал-лакаптарын кеңири пайдаландык;

- студенттердин социалдык-психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрүн эске алдык.

3. Эксперимент аркылуу далилденген педагогикалык колледжде толерантуулугун жогорулатууда калыптануу деңгээлдери, көрсөткүчтөрү жана аны баалоонун критерийлери: когнитивдик, мотивациялык, ишмердиктик, рефлексивдик иштеп чыгууга жана толерантуулугун жогорулатууда аныктоого багытталган. Эксперимент аркылуу далилденген толеранттуулуктун жогорулатуусунун жогорку деңгээлдүү студенттердин саны эксперименталдык топто 6%дан 28%га өстү, орточо деңгээлдүү - 66%дан 72%га өзгөргөн.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөдөгү аныкталган практикалык иш-аракеттер орто кесиптик билим берүүнүн окуу жайлардын, бөлүм башчыларына, орто кесиптик билимдин сапатын камсыз кылууга катышкан окутуучулар курамына сунуштар:

1. Кесиптик даярдоо процессинде студенттердин билиминин эффективдүүлүгүн педагогикалык жактан камсыздоонун теориясын жана практикасын андан ары өркүндөтүү максатында, ушул багытта изилдөө тутумун уюштуруу, алардын натыйжаларын көрсөтүү жана окутуу коллективтеринде талкуулоо мүмкүнчүлүктөрүн карап чыгуу.

2. Психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды окуу процессинде толеранттуу ой жүгүртүүгө, сабырдуу аң-сезимге жана жүрүм-турумга мамиле кылуу менен окутуунун инновациялык формаларын жана ыкмаларын колдонуу.

3. Толеранттуу окутуучуга борбордук позиция ыйгарылган толеранттуу университет чөйрөсүн калыптандыруу процессине салым кошуу.

4. Студент жаштардын толеранттуулук деңгээлин жогорулатуу боюнча тарбиялык иш-чаралардын пландарын иштеп чыгуу.

Диссертациясынын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. **Акматова, У.Ж.** Использование средств народной педагогики в воспитании толерантности у студентов [Текст] / У.Ж. Акматова // Матер. межд. научн.-практич.конф. «Совершенствование подготовки научн.-педагогич. кадров в условиях перехода на многоур.образование». 24-25 октября. – Бишкек, 2019. – С. 72-78.
2. **Акматова, У.Ж.** Конфликт социалдык жана психологиялык-педагогикалык кубулуш катары [Текст] / У.Ж. Акматова // Вестник ОГПИ им. А. Мырсабекова. 2019. - С.248-251.
3. **Акматова, У.Ж.** Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы элдик педагогика менен тарбиянын айкалыштары / У.Ж. Акматова // Илим. Билим. Техника. 2018. – № 1 (61). – С. 81-89. (РИНЦ) <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42831058>
4. **Акматова, У.Ж.** Воспитание толерантности у студентов колледжа как фактор гуманизации современного образования [Текст] / У.Ж. Акматова // Глобальная наука и инновация 2021: Центральная Азия” серия

- “Педагогические науки”, февраль, 2021. – Нур-Султан. – Т. 2. – №1(2). – С. 100-108. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46252648>
5. **Акматова, У.Ж.** Педагогические условия формирования толерантности студентов пед. колледжа [Текст] / У.Ж. Акматова, Г.Т. Карабалаева // European Journal of Education and Applied Psychology. 2020. № 4.– С. 11-15. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44430412>
 6. **Акматова, У.Ж.** Психологиялык-педагогикалык изилдоолордо толеранттуулукту тарбиялоо когойуно азыркы коз караштар [Текст] / У.Ж. Акматова // Илим. Билим. Техника. 2020. №3 (69). С.86-92. (РИНЦ) <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44663353>
 7. **Акматова, У.Ж.** Формирование толерантности у студентов колледжа как фактор гуманизации современного образования [Текст] / У.Ж. Акматова // Педагогические науки. 2021. № 3 (108). – С.7-10. (РИНЦ) <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46251001>
 8. **Акматова, У.Ж.** Пути формирования толерантности студентов профессионального колледжа [Текст] / У.Ж. Акматова // Педагогические науки. – Москва, 2021. – №1(106). – С.24-27. (РИНЦ) <https://elibrary.ru/item.asp?id=44883168>
 9. **Акматова, У.Ж.** Реализация педагогических условий формирования толерантности студентов колледжа в процессе опытно-экспер. работы [Текст] / У.Ж. Акматова // Педагогические науки. 2021. № 3 (108). – С.6-10. (РИНЦ) <https://elibrary.ru/item.asp?id=46480332>
 10. **Акматова, У.Ж.** Колледждин студенттерин толеранттуулугун усулу [Текст] / У.Ж. Акматова // Илим. Билим. Техника. 2022. – № 1 (73). – С. 173-180. (РИНЦ)
 11. **Акматова, У.Ж.** Адамдардын ортосунда толерантуулукту жогорулатуудагы педагогикалык шарттар [Текст] / У.Ж. Акматова // Илим. Билим. Техника. 2022. – № 1 (73). – С. 168-172. (РИНЦ)

Акматова Уларкан Жидебаевнанын “Колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун педагогикалык шарттары” аттуу темадагы 13.00.01- жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык шарттар, толеранттуулук, студенттер, колледж, жогорулатуу, билим берүү, таасир этүү, формалар, методдор, тарбия.

Изилдөөнүн объектиси: орто билим берүү системасындагы таалим-тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети: педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздерин жана педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: теориялык, эмпирикалык (байкоо, сурамжылоо, аңгемелешүү, анкета жүргүзү, тесирлөө, документацияны изилдөө, эксперимент), математикалык методдор.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: колледждерде студенттердин толеранттуулугун жогорулатуунун илимий-теориялык негиздери, педагогикалык колледждин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрү аныкталды; педагогикалык колледждердин студенттеринин толеранттуулугун жогорулатууга өбөлгө түзүүчү теориялык модель жана педагогикалык шарттар иштелип чыкты; студенттердин толеранттуулугунун жогорулатуу максатында түзүлгөн теориялык моделдин жана педагогикалык шарттардын натыйжалуугу эксперимент аркылуу текшерилип, сунуштар иштелип чыкты.

Пайдалануу боюнча сунуштамалар. Изилдөөдөн алынган натыйжалар реалдуу педагогикалык практиканын шарттарына ыңгайлаштырылган жана орто билим берүүчү системасында практикалык ишинде колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: орто билим берүү системасын өркүндөтүү үчүн методикалык материалдар жана сунуштамалар катары, билим берүү башкармалыгынын жетекчилеринин квалификацияларын жогорулатуу курстарында колдонушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Акматовой Уларкан Жидебаевны на тему: «Педагогические условия повышения толерантности у студентов колледжа» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: педагогические условия, толерантность, студенты, колледж, формирование, образование, влияние, формы, методы, воспитание.

Объект исследования: воспитательный процесс в системе среднего профессионального образования.

Предмет исследования: педагогические условия повышения толерантности студентов педагогического колледжа.

Цель исследования: выявить научно-теоретические основы и педагогические условия повышения толерантности студентов педагогического колледжа и проверить их экспериментальным путем.

Методы исследования: теоретические, эмпирические методы (наблюдение, опрос, интервью, анкетирование, тестирование, изучение документации, эксперимент), математические методы.

Полученные результаты и их новизна: выявлены научно-теоретические основы повышения толерантности студентов колледжей, определены возможности повышения толерантности студентов педагогических колледжей; разработаны теоретическая модель и педагогические условия, способствующие повышению толерантности студентов педагогических колледжей; экспериментально проверена эффективность теоретической модели и педагогических условий, созданных в целях повышения толерантности студентов, разработаны рекомендации.

Рекомендации к использованию. Полученные результаты исследования могут быть адаптированы к условиям реальной педагогической практики и могут быть применены в практической деятельности системы среднего профессионального образования.

Область применения: может использоваться в качестве методических материалов и рекомендаций для совершенствования системы среднего профессионального образования, на курсах повышения квалификации руководителей управления образованием.

SUMMARY

**for the dissertation research of Akmatova Ularkan Zhidebaevna on the topic:
"Pedagogical conditions for increasing tolerance among college students"
submitted for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty
13.00.01 - general pedagogy, history of pedagogy and education**

Key words: pedagogical conditions, tolerance, students, college, formation, education, influence, forms, methods, upbringing.

Object of research: the educational process in the system of secondary vocational education.

Subject of study: pedagogical conditions for increasing tolerance of pedagogical college students.

Purpose of the study: to identify the scientific and theoretical foundations and pedagogical conditions for increasing the tolerance of pedagogical college students and to test them experimentally.

Research methods: theoretical, empirical methods (observation, survey, interview, questioning, testing, study of documentation, experiment), mathematical methods.

The results obtained and their novelty: the scientific and theoretical foundations of increasing the tolerance of college students and the possibility of increasing the tolerance of students of pedagogical colleges have been identified; a theoretical model and pedagogical conditions have been developed that contribute to increasing the tolerance of students of pedagogical colleges; the effectiveness of the theoretical model and pedagogical conditions created to increase the tolerance of students has been experimentally tested, recommendations have been developed.

Recommendations for use. The obtained research results can be adapted to the conditions of real pedagogical practice and can be applied in the practical activities of the secondary vocational education system.

Scope of application: it can be used as methodological materials and recommendations for improving the system of secondary vocational education, at advanced training courses for education management managers.